

HELGA WEISS

Het begon met een ster

HET OORLOGSDAGBOEK
VAN EEN JOODS MEISJE

Vertaald uit het Tsjechisch door Edgar de Bruin

the house of books

Oorspronkelijke titel

Deník Helgy

Uitgave

VIKING, an imprint of Penguin Books, London

Copyright © 2012 by Helga Hošková Weisssová

Copyright voor het Nederlandse taalgebied © 2012 by The House of Books,
Vianen/Antwerpen

Copyright tekeningen © 1998 by Wallstein Verlag, Göttingen

Vertaling

Edgar de Bruin

Omslagillustratie

Nanja Toebak

Omslagfoto's

Privécollectie Helga Weiss

Opmaak binnenwerk

ZetSpiegel, Best

ISBN 978 90 443 3459 3

D/2012/8899/93

NUR 320

www.thehouseofbooks.com

All rights reserved.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

Toelichting bij de tekst en de vertaling 9

Helga's dagboek 13

Voorwoord 15

Aanvullende verantwoording van de auteur 19

1 *Praag* 21

2 *Theresienstadt* 53

3 *Auschwitz, Freiberg, Mauthausen, Thuis* 121

Vergeet de uren van leed, maar

nooit wat je ervan hebt geleerd

Een gesprek met Helga Weiss 183

Noten 209

Woordenlijst 219

Fotoverantwoording 221

I

Praag

Wat betekent het eigenlijk: mobilisatie?¹ Alle jonge mannen worden opgeroepen. Waarom? Eerst was het alsmaar Oostenrijk² en nu weer mobilisatie. Men kan het nergens anders over hebben. Maar wat is het dan? Waarom zijn papa en mama vandaag niet thuis? In plaats van me iets over die mobilisatie te vertellen, moesten ze zo nodig naar de radio gaan luisteren. Het is toch alleen maar een smoes, want ze kunnen dat thuis toch ook doen. Ze zijn vast op visite gegaan om over die mobilisatie te kunnen praten. Wat vinden ze eigenlijk van mij? Dat ik nog steeds een klein kind ben met wie je nergens over kunt praten? Ik ben toch al groot, ik word straks negen³. Mijn hemel, hoeveel slaat de klok? Ik moet toch morgen naar school en nog slaap ik niet. Door die domme mobilisatie zou ik nog helemaal de school vergeten.

Luchtaanval, hoezo? Naar de kelder, nu, midden in de nacht? Waarom maak je me wakker, mama? Wat is er, wat is er aan de hand? Wat doe je nou, je kunt me toch geen kleren over mijn pyjama aantrekken...?

Daar was in het trappenhuis al de gong te horen die opriep te gaan schuilen. Papa ijsbeerde in het halletje en nau-

welijks had mama mij in een trainingspak gehesen of ook wij renden al naar de kelder. De conciërge opende de oude bergplaats die als schuilkelder moest dienen. Veel ruimte was er niet, we zaten boven op elkaar, maar toch pasten we er allemaal in. Eerst zei niemand iets, verschrikte ogen vroegen slechts: ‘Waar gaat dit heen, wat heeft het te betekenen?’ Maar na een poosje werd de stemming wat beter. De mannen probeerden de vrouwen te kalmeren, hoewel ze zelf niet minder gespannen waren. Ze konden zich beter beheersen en maakten grapjes. Na ongeveer een halfuur kondigden de sirenes het einde van de luchtaanval aan. Iedereen keerde terug naar zijn woning. De ouders van mijn vriendinnetje vroegen ons om de rest van nacht bij hen door te brengen. Eva en ik werden naar bed gestuurd, onze ouders bleven in de kamer ernaast zitten om naar de radio te luisteren. Van slapen was bij ons geen sprake. Waarom zouden we moeten slapen als iedereen nog opbleef? Toen onze ogen toch begonnen dicht te vallen, loeide de sirene opnieuw. Het gebeurde die nacht nog drie keer en telkens moesten we naar de schuilkelder.

We hebben de hele nacht geen oog dichtgedaan. Wij kinderen konden niet wachten tot het ochtend was. We zouden het er op school uitgebreid met elkaar over hebben. Misschien was er wel helemaal geen school, dat zou fijn zijn. De volwassenen hadden andere zorgen en daarom waren ze niet zo blij als de sirene ging. Maar godzijdank liep alles goed af. Het was allemaal slechts alarm, geen echte luchtaanval.

*

’s Ochtends ben ik naar school gegaan. Van les kwam niet veel terecht. Alle meisjes waren opgewonden en slaperig van de afgelopen nacht. We wisselden onze nachtelijke avon-

turen met elkaar uit. Dat ging de hele dag door. Na het middagen – het stelde niet veel voor, niemands hoofd stond naar koken – kwam het hele huis weer bijeen in de schuilkelder. De aanleiding was ditmaal geen luchtaanval. We gingen de schuilkelder opruimen voor het geval we er nog eens een nacht in moesten doorbrengen. We gooiden alle spullen uit de bergplaats weg, de vrouwen begonnen te vegen en te boenen, de mannen zorgden voor verbandtrommels en maakten een geheime uitgang. Van de rekken voor koopwaren maakten de moeders britsen voor ons. Ten slotte bracht iedereen een koffertje met wat voorraden mee. Er werd nog even gepraat en toen gingen we allemaal naar huis en wachtten angstvallig af wat de nacht zou brengen. Die verliep boven verwachting rustig. Toch besloten mijn en Eva's vader dat het niet veilig was om in Praag te blijven. Dezelfde middag nog gingen ze op zoek naar een geschikte woning buiten Praag, waar we konden verblijven tot het gevaar geweken zou zijn. Ze huurden twee kamers in een kleine villa in Úvaly.⁴ Onze moeders hadden ondertussen gepakt en de volgende dag vertrokken we.

~~~

Toen we merkten dat er in Praag geen gevaar meer dreigde, keerden we terug naar huis. Ondertussen was onze president Eduard Beneš afgetreden en werd opgevolgd door Emil Hácha. Dat was de Tweede Republiek.⁵ Daarna bleef het een tijdje rustig, maar niet voor lang. Op een dag werd onze president in Berlijn ontboden, waar gesprekken gevoerd zouden worden over de toekomst van Tsjecho-Slowakije. Opnieuw was het hele land in alle staten. Niemand verwachtte er iets goeds van. En ze kregen gelijk.

~~~

15 maart 1939

Toen ik vanochtend wakker werd, zaten papa en mama met gebogen hoofd bij de radio. Ik wist eerst niet wat er aan de hand was, maar al snel kreeg ik het door. Er kwam een trillende stem uit de radio: 'Vanochtend om 06.30 uur is het Duitse leger de grens met Tsjecho-Slowakije overgestoken.' Ik begreep die woorden dan wel niet helemaal, maar ik voelde dat het erg was. De omroeper riep nog een paar keer: 'Blijft kalm en houdt uw hoofd koel!' Ik bleef nog even liggen. Papa kwam bij me op bed zitten. Hij keek ernstig en je kon zien dat hij erg gespannen was. Hij zei geen woord. Ik pakte zijn hand en kon voelen hoe die beefde. Er heerste stilte, slechts onderbroken door het zachte getik van de klok. Er hing iets onheilspellends in de lucht. Niemand wilde het pijnlijke zwijgen verbreken. Zo zaten we daar een paar minuten. Toen kleedde ik me aan en ging naar school. Mama liep met me mee. Onderweg zagen we bekende en onbekende gezichten. In ieders ogen stonden uitsluitend angst en verdriet te lezen, en de vraag: wat zal ons nu te wachten staan?

Op school hing een trieste stemming. Het anders zo vrolijke gekwetter en het zorgeloze kindergelach waren vervangen door benepen stemmetjes. Op de gangen en in de klaslokalen stonden groepjes meisjes druk met elkaar te praten. Na de bel gingen we allemaal naar onze klas. Er werd nauwelijks lesgegeven. Ons hoofd stond er niet naar en het was een hele opluchting toen de bel ging. Na school werd menig meisje door haar ouders opgewacht. Ook ik werd door mama opgehaald. Onderweg naar huis zagen we al volop Duitse wagens en tanks. Het weer was guur, het regende, het sneeuwde, de wind hilde. Alsof de natuur zich verzette.

~~~

Zo kwamen we, zonder te weten hoe en tegen wie, onder ‘bescherming’ te staan van het Duitse rijk. We kregen tevens een nieuwe naam. In plaats van Tsjecho-Slowakije heetten we nu het Protectoraat Bohemen en Moravië.

Sinds 15 maart is er geen dag rust meer. Er worden steeds nieuwe verordeningen uitgevaardigd die ons hoe langer hoe meer onderdrukken en kwetsen. Er gaat geen dag voorbij zonder dat er iets opwindends gebeurt. Wij Joden krijgen het ’t zwaarst te verduren. Alles wordt op ons afgewenteld. Wij hebben het gedaan, alles is onze schuld, hoewel we ons nergens schuldig aan hebben gemaakt. Alsof wij er wat aan kunnen doen dat we Joden zijn, of aan al het andere. Niemand vraagt iets, je merkt alleen dat ze op iemand hun woede moeten koelen en wie kun je daar beter voor nemen dan – de Joden natuurlijk. Het antisemitisme neemt toe; de kranten staan vol met anti-Joodse artikelen.

*

De anti-Joodse maatregelen worden erger. Het bericht dat Joden niet langer werkzaam mogen zijn bij een overheidsdienst zorgt voor grote beroering bij Joodse gezinnen. Ook mogen ariërs⁶ – een tot dan toe onbekend woord – geen Joden – niet-ariërs – in dienst hebben. Ze volgen elkaar nu snel op, maatregel na maatregel. Je weet langzamerhand niet meer wat je wel en niet mag. Het is verboden cafés te bezoeken, bioscopen, theaters, speelplaatsen, parken... het is zoveel dat ik het niet eens allemaal kan onthouden. Er zat ook een maatregel tussen die me heel erg raakt: openbaar onderwijs is voor Joden verboden. Toen ik dat hoorde was ik diep ongelukkig. Na deze vakantie zou ik naar de vijfde klas gaan. Ik vind school leuk en van de gedachte dat ik misschien wel nooit meer tussen mijn klasgenootjes in de schoolbanken mag zitten, springen de tranen in mijn ogen.

Maar ik moet me erdoorheen slaan, er zijn immers nog andere dingen die me te wachten staan en vele daarvan zullen misschien wel veel erger zijn.

~~~

1 september 1939

De oorlog is uitgebroken. Niemand verbaast zich erover. De zaken namen zo'n keer dat je daar wel rekening mee moest houden. Hoe erg het idee ook is dat het misschien uitloopt op een wereldoorlog, het is de enige kans – niet alleen voor ons, maar voor alle geknechte volkeren – op een betere toekomst.

*

Nog tijdens mijn vakantie heeft papa me aangemeld bij een lesclubje, om door te kunnen gaan met leren. Het is weliswaar anders dan op de gewone school, maar langzaam wen ik eraan en ik begin die nieuwe manier van onderwijs leuk te vinden. Ons clubje bestaat uit vijf Joodse meisjes. We krijgen les van twee jonge studenten die om dezelfde reden als wij niet verder mochten studeren. We komen afwisselend bij een van ons thuis bijeen. In plaats van ons vertrouwde schoolgebouw is het nu een gewone huurkazerne geworden, in plaats van een klaslokaal een kinderkamer. De schoolbanken zijn vervangen door gewone stoelen en een tafel, het grote schoolbord door een leitje.

~~~

28 oktober 1939

Opnieuw een schokkende maatregel. Ditmaal betreft het bij uitzondering niet Joden, maar studenten. Alle universiteiten

worden gesloten, omdat een stel studenten de straat is opgegaan. Een van hen is doodgeschoten. Zijn begrafenis leidde tot een nieuwe protesttocht. Maar er is niets anders bereikt dan dat een hoop studenten naar concentratiekampen zijn afgevoerd.

De arrestaties blijven doorgaan. De Duitse geheime politie, de Gestapo, gaat in Praag tekeer en pakt iedereen op die, zoals de uitdrukking luidt, niet in hun straatje past. In Praag wemelt het van die Gestapo, zowel in uniform als in burger. Ze zaaien angst en iedereen is op zijn hoede om niet in hun klauwen te vallen. Maar hoe voorzichtig iedereen ook is, toch worden veel arme drommels het slachtoffer van hun slinks uitgedachte listen. Op elke hoek loert het gevaar. Als je de deur uitgaat, weet je niet of je terug zult keren. Er zijn maar weinig families van wie niet iemand in een concentratiekamp zit. Ons is het, godzijdank, tot nu toe bespaard gebleven.

~ ~ ~

Najaar 1940⁷

We zijn geleidelijk aan het nieuwe regime gewend geraakt. We zijn afgestompt. Zelfs strenge maatregelen brengen ons niet meer zo van ons stuk. En daar zijn er genoeg van. Alle uithangborden moeten Duits-Tsjechisch zijn. (Sommige strebers nemen het wel erg ter harte en plaatsen alleen een Duits uithangbord boven hun zaak.)

In elk restaurant staat nu in vette letters op het menu, zodat het niemand kan ontgaan: VOOR JODEN VERBODEN – *JUDEN NICHT ZUGÄNLICH*. Een soortgelijk bordje hangt bij de ingang van alle uitgaansgelegenheden, koffiesalons en kappers. Contacten met Joden zijn aan banden gelegd. Toch blijven mijn arische vriendinnetjes bij me langskomen. Ze nemen altijd hun schoolschriften mee, die papa als

leidraad gebruikt, want sinds kerst geeft hij me zelf les.

Zo heb ik me door het hele jaar heen geslagen. Ik heb examen gedaan aan de Joodse school en mijn rapport gekregen. Met uitstekend resultaat. Waarom ben ik daar niet zo blij mee als anders? De blijdschap erom is hetzelfde, maar de wetenschap dat ik de komende zomervakantie in Praag zal doorbrengen, vervult me met droefenis.

Al was het niet zo fijn als vroeger, toch had ik de vorige vakantie nog op het platteland doorgebracht. In een klein stadje, eerder een dorp, Cerhenice. Papa werkte daar bij een boer. Hij had zich daar zoals zoveel anderen vrijwillig aangemeld om niet te worden opgeroepen voor andere lichamelijke arbeid. Het was niet echt ideaal om daar te zijn, maar gezien het gebrek aan vakantieplekjes waar Joden nog wel mochten komen nam ik er genoegen mee. De bossen waren ver weg en ik kon maar een enkele keer in het begin gaan zwemmen voordat het verbod 'Voor Joden verboden in de rivier te zwemmen' werd uitgevaardigd, opdat ze, god verhoede, het water niet zouden bevuilden waarin de ariërs zwommen. Maar onze familie, bij wie we logeerden, had een grote tuin met een zwembad, het was wel niet zo groot, maar toch. In hetzelfde dorp woonden ook nog vier verre nichtjes van me en de familie zelf had twee dochters. We waren dus met z'n zevenen en dat was net genoeg om fijn te kunnen spelen.

We hebben genoten die zomer en toch was ik niet gelukkig. Het was niet als andere vakanties. Maar wat zou ik er nu voor overhebben om ten minste daarheen te kunnen gaan. Maar het gaat niet. Joden mogen niet verder dan dertig kilometer buiten hun woonplaats komen. Praag in de zomer, met stoffige straten, bah! Het zal mijn eerste vakantie in Praag zijn. Zulke gedachten spookten door mijn hoofd en daarom kon ik niet zo van mijn rapport genieten. Maar ja, er zijn kinderen die nog nooit op het platteland

zijn geweest, waarom zou ik het dan ook niet een keer kunnen proberen? Het is toch maar voor één keer. De volgende vakantie zal beter zijn. Vast, het kan toch niet eeuwig duren?

~~~

Zomer 1941⁸

Het is vakantie. Alle arische kinderen zijn de stad uit. Van mijn vriendinnetjes is alleen Eva hier gebleven, maar niet de Eva die in ons huis woont, welnee, die is allang mijn vriendin niet meer. Sinds Hitler is gekomen doet ze uit de hoogte tegen me; ze denkt vast dat ze meer is. Als ze daar plezier in heeft, moet ze het zelf maar weten.

Dus alleen Eva is hier gebleven. We zijn elke dag samen. Bij het huis waar Eva woont is een kleine tuin en daar spelen we in. De schaduw is een bos, de teil met water een rivier. We spelen de hele dag en we zijn hartsvriendinnen. Onze ouders zijn ook met elkaar bevriend. Als het op zondag mooi weer is maken we gezamenlijk uitstapjes. Als het slecht weer is gaan we bij elkaar op bezoek. We gaan altijd vlak na het middageten op bezoek en we blijven dan tot laat in de avond samen. Dat wil zeggen tot kwart voor acht, want na achten mogen we niet meer buiten zijn. We willen nooit naar huis en verheugen ons al op de volgende dag wanneer we elkaar weer zullen zien. Zo vliegen de dagen om, langzaam wordt het vroeger donker, het wordt kouder. De vakantie loopt ten einde.

~~~

Het is omgevlogen. Het was niet eens zo vervelend in Praag, het is me meegevallen. De kinderen komen al terug van vakantie, de school begint. Ik kan niet wachten. Ik ga weer

naar het lesclubje. Ik ben benieuwd naar de nieuwe juf, de lessen en m'n klasgenoten. Waarom kruipt de tijd nu zo? Ik tel de dagen af tot het begin van het schooljaar.

~~~

31 augustus 1941

Eindelijk, de school begint morgen. Ik kan maar niet in slaap komen, ik denk na. Zal ik het clubje leuk vinden, zullen de lessen moeilijk zijn? Hoe zullen de meisjes in mijn klas zijn, of misschien jongens? Een berg vragen en geen antwoord. Ik woel in bed en kan niet slapen. Ik hoor de klok elf uur slaan. Nog steeds slaap ik niet. Nu ben ik bang dat ik morgenochtend niet goed uitgeslapen zal zijn. Krampachtig probeer ik in slaap te komen. Ik tel tot honderd, het helpt niet. Nog een keer, opnieuw, ik val in slaap...

Ik slaap onrustig, ik lig maar te woelen, ik heb wilde dromen. 's Ochtends ben ik als eerste wakker, ik ben bang te laat te komen. Ik hou het niet meer uit in bed. Het is nog lang geen tijd om te gaan als ik al helemaal klaar ben. Ik spoor papa aan, hij zal met me meelopen. Waarom treuzelt hij zo? Hij neemt overal ruim de tijd voor, zo kom ik nog te laat!

Eindelijk is hij klaar, we gaan op weg. We nemen de tram. Het is niet ver, drie haltes maar. Mijn god, wat duurt het allemaal lang vandaag. De tram rijdt langzaam, waren we er maar vast. Uitstappen! Ik spring uit de tram, uit de bijwagen, natuurlijk, waaruit anders, toch niet uit de voorste wagen? Die is immers uitsluitend voor ariërs.

We stappen het huis met het opgegeven huisnummer binnen en blijven voor een deur op de tweede verdieping staan. Mijn hart bonst snel als papa's vinger op de bel drukt. Ik voel me net een klein meisje op haar eerste schooldag. De deur gaat langzaam open en er staat een jonge vrouw, mijn

nieuwe juf. Ik werp een onderzoekende blik op haar. Na een kort gesprek met haar vertrekt papa en laat me hier alleen achter. De juf brengt me naar haar kamer, ons lokaal. Er staat een lange tafel met tien stoelen. We zullen dus kennelijk met z'n tienden zijn. Ik dacht dat ik de eerste was, maar er zit al een jongen, mijn nieuwe klasgenoot.

Ik ga op een van de stoelen zitten, bekijk de inrichting van de kamer. De tijd kruipt weer voorbij. Ik wissel enkele blikken met de jongen, maar we hebben nog niets tegen elkaar gezegd. En dan gaat de deur weer open, er komen drie jongens binnen. Al snel komt er nog één en dan nog twee. Jeetje, zullen er dan alleen maar jongens zijn?! Ze kennen elkaar allemaal van vorig jaar. Ze praten druk met elkaar, mij zien ze nauwelijks staan. Ik neem ze nieuwsgierig op. Ik ken geen van hen. En toch, daar, als ik me niet vergis, dat is toch Honza. We kennen elkaar al van jaren terug toen we samen naar de eerste klas gingen en hij daar is toch Jirka. We hebben samen examen gedaan. Even later komt een meisje binnen; ik haal opgelucht adem, mijn vrees was ongegrond. Vlug knoop ik een praatje met haar aan. Er komt nog een jongen; het is negen uur, de lessen beginnen.

In de pauze maak ik kennis met de anderen. Ik voel me al helemaal thuis. Ik weet hoe iedereen heet; ik moet het voor mezelf blijven herhalen om hun naam niet te vergeten. Nou, de jongen die naast me zit, heet Petr, verderop Jirka en daar, kom, hoe heet die ook al weer? O ja, Pavel. Naast hem zitten Jirka en Honza. Daar verderop, dat is toch Pavel, en dan Luki en daarnaast die kleine, hij heeft zo'n rare naam, Aristides, oftewel Ari. Dan komen Rutka en ik. Dat is ons hele clubje. Ik moet het nog een paar keer in gedachten repeteren, hopelijk blijft het nu hangen.

Na de pauze hebben we nog een uur les en dan nemen we afscheid met een vrolijk 'tot morgen'. Ik haast me naar huis, waar mama al op me wacht, nieuwsgierig naar hoe het op

het clubje was. Na het middageten ga ik even bij Eva langs; ze is vandaag ook voor het eerst naar een lesclubje geweest, we zullen elkaar heel wat te vertellen hebben. Om drie uur, wanneer Joden boodschappen mogen doen, kopen we de benodigde spullen voor school. Ik kijk al uit naar morgen.

~~~

5 oktober 1941

Er is een maand verstreken. Ik voel me helemaal thuis in het lesclubje. Voor de rest is alles als vanouds. 's Ochtends ga ik naar school en ik keer pas tegen het middaguur terug, ook al hebben we maar tot elf uur les. We gaan daarna altijd eerst met het hele clubje naar de speelplaats – een Joodse speelplaats vanzelfsprekend. Papa maakt ondertussen het eten klaar. Het klinkt misschien een beetje raar, maar bijna alle Joden doen het nu zo. Wat moeten ze ook de hele dag anders doen? Ze zitten namelijk al sinds drie jaar zonder baan. Het is wonderbaarlijk hoeveel vooruitgang hij in drie jaar heeft geboekt. Vroeger kon papa nog geen kop thee zetten en nu bakt hij in z'n eentje cake en maakt hele maaltijden klaar. Altijd troeven hij en Eva's papa elkaar af wie het eerst de boel aan kant heeft en ze controleren elkaar bij wie het parket beter glimt en bij wie fornuis en borden het meest blinken.

Na het middageten, als ik al mijn huiswerk af heb, ga ik met Eva een eindje wandelen. Gewoonlijk naar die Joodse speelplaats. Papa geeft ons allebei Engelse les. Het gaat me best goed af en ik heb plezier om elk nieuw geleerd woordje. Zo'n leven zouden we nog wel jaren kunnen volhouden, lijkt het. Maar, helaas, de Duitsers vinden kennelijk ook dat we het te goed hebben en daarom hebben ze weer iets verzonnen om ons rustige leventje mee op te luisteren. Ditmaal hebben ze echt iets geniaals bedacht, echt iets middeleeuws.

Een opvallend merkteken voor Joden. Sterren! Knalgeel, met daarop *JUDE*.⁹

Het is bijna kwart voor negen. Snel, mijn jas nog, een vluchtige blik in de spiegel om te zien hoe die nieuwe, knalgele ster erop prijkt en dan is het al de hoogste tijd om naar school te gaan. Papa wacht, wie weet hoe de ariërs zich zullen gedragen als ze ons zo gebrandmerkt zien. Daarom gaat hij vandaag bij uitzondering met me mee. De eerste die we tegenkomen is de conciërge. Wat staat zij ons nou aan te staren? Ach, natuurlijk, ze moet kijken hoe de nieuwe merktekens ons staan.

Op straat ontmoeten we uiteenlopende blikken. De een negeert ons, zo lijkt het tenminste (niemand kan het laten om in ieder geval stiekem even te kijken), de ander glimlacht ons meelevend of bemoedigend toe, bij weer een ander speelt een spottende en verachtelijke grijns om de mond. We krijgen ook wat opmerkingen naar ons hoofd geslingerd, maar daar zijn we onderhand aan gewend. We stappen in de tram, in de bijwagen. Nou, wat ziet het er hier uit zeg, allemaal sterren. En dan zijn we nog niet eens in het centrum. Daar wemelt het van de sterren. Zo komen we op onze bestemming. Ik haal papa over om me niet van school op te pikken; ik ben niet bang in mijn eentje te gaan, er kan me niets gebeuren, zie ik. Het heeft niet de heftige reactie opgewekt die de Duitsers hadden verwacht.

Op school scheppen we allemaal op dat onze ster het beste op de jas is genaaid. Hoewel het niet leuk is om een ster te dragen, doen we alsof het weinig voorstelt. We zijn aan andere dingen gewend geraakt, hier zullen we ook wel aan wennen.

Er is inderdaad niets gebeurd en ik ben goed thuisgekomen.

's Middags zijn Eva en ik een eindje gaan wandelen. Vandaag niet naar de speelplaats, we blijven met opzet op de drukke straten. We vinden het leuk als we een Jood tegen-

komen. Die glimlacht dan steevast alsof hij wil zeggen: 'Dat staat ons goed, nietwaar?' We tellen hoeveel sterren we tegenkomen en we houden een wedstrijdje wie er het meeste telt. We praten vrolijk en lachen luid. Laat de Duitsers maar zien dat het ons niks kan schelen. We trekken opzettelijk een vrolijk gezicht, we lachen doelbewust. Sliepuut.

*

Er is weer een maand verstreken. De sterren zijn voor ons vanzelfsprekend geworden, alsof we ze altijd al hebben gedragen. Maar er is weer wat nieuws op komst dat in Joodse gezinnen voor veel beroering zorgt. Het is vreselijk, zoiets is nog niet eerder vertoond. Niemand weet er het fijne van, maar men vermoedt iets. Er schijnen transporten¹⁰ gepland te zijn. Hopelijk is het niet waar. Nee, het is vast niet waar, het mag niet waar zijn! Wie weet wie dit verzonnen heeft, zo'n gerucht gaat als een lopend vuurtje rond. Toch treft iedereen voor de zekerheid maar liever voorbereidingen. Je weet maar nooit wat er gaat gebeuren en je kunt er beter op bedacht zijn en dan nergens heen te hoeven, dan onverwacht op transport te worden gesteld. Zo veranderen de Joodse woningen langzaam, of eigenlijk snel, in magazijnen met spullen die nodig zijn voor de reis.

In alle Joodse woningen, de onze niet uitgezonderd, is het één grote bende. Op tafels, stoelen en op de vloer, overal liggen stapels koffers, rugzakken, ransels, slaapzakken, warm ondergoed, stevige schoenen, thermoskannen, gamellen, zaklantaarns, verbandtrommels, veldflessen, spiritusblokjes, kaarsen. Om alles op te sommen zou mijn schrift te klein zijn. Iedereen maakt zich op om op reis te gaan.

Het nieuws over de transporten was niet verzonnen en de voorbereidingen waren niet vergeefs.

~~~

12 oktober 1941

Het is zover. ‘Vannacht worden ze bezorgd,’ gonsde het overal onder de Joden.

Afgelopen nacht hebben enkele honderden Joodse gezinnen een oproep voor transport gekregen. Arme drommels, ze hadden niet eens kans gezien zich er goed op voor te bereiden, het was juist in de nacht van zaterdag op zondag. De volgende dag waren de winkels dicht en op maandag moesten ze zich al melden. Wisten we ten minste maar wat de bestemming was.

Er wordt van Polen gerept, maar wie kan het weten?

Van pure zenuwen raak je de kluts kwijt. Koortsachtig pakken, bakken en op het laatste moment komt het afscheid. Godzijdank zat er dit keer niemand van onze familie bij, slechts een paar kennissen. Maar wat staat ons verder te wachten?

Nauwelijks hebben de eersten zich bij de ‘Beurs’¹¹ gemeld of er wordt al gesproken over een nieuw transport. Nu pas begint het echte pakken. In heel Praag is geen behoorlijke koffer, rugzak, gamel meer te krijgen. Overal ruik je als je langs Joodse woningen loopt de geur van vers brood. Er worden koekjes gebakken, biscuit, zoete vlechtbroden. Iedereen maakt zich op om op reis te gaan.

~~~

15 oktober 1941

Ik zit in de tram op weg naar het lesclubje. Vannacht zijn er weer oproepen bezorgd. Opnieuw zijn ons gehele gezin en Eva buiten schot gebleven. Nu nog afwachten hoe het op school is. Die arme mevrouw naast me huilt, er zit vast iemand van haar naaste familieleden bij¹². Ik ben er al, ik durf het huis niet binnen te gaan. Wie van ons zal erbij zitten? En dan opeens hou ik het niet meer uit, ik wil het zo

snel mogelijk weten. Ik hol de trap op en storm de woning binnen. Ik blijf staan, aarzel, met bevende hand open ik de deur van de klas. Ik kijk vragend rond. Ik hoef het niet eens iets te vragen. ‘Luki zit erbij,’ hoor ik een gesmoorde stem. Stil ga ik op mijn plaats zitten. Dus Luki zit erbij.

De gesprekken stokken vandaag. De deur gaat open en daar staat Luki. We willen zijn verdrietige gedachten verjagen en zijn laatste ogenblikken bij ons voor hem zo plezierig mogelijk maken. We proberen net als anders vrolijk te zijn, maar het lukt niet. Ook Luki’s glimlach verkrampst. In de pauze overleggen we, iedereen is bereid om van zijn eigen aangeschafte spullen iets voor Luki mee te nemen wat hij nog niet heeft. Het is best veel, ze hadden ook zo weinig tijd om zich gereed te maken. Luki slaat onze hulp weliswaar bescheiden af, maar we hebben hem al snel overgehaald. Dat zou wat zijn als we een vriend in zo’n situatie niet zouden helpen.

’s Middags gaan we met het hele clubje naar de speelplaats. Voor het laatst met z’n allen. Morgen zullen we met eentje minder zijn. We doen ons best om ons goed te houden, zodat Luki het een beetje kan vergeten, ook al lukt dat niet helemaal. Steeds moeten we eraan denken en kunnen niet vrolijk zijn. Het lachen vergaat ons telkens.

Het wordt langzaam donker, het moment van afscheid is aangebroken. Ik zou nu graag naar huis willen, maar ik kan me er niet toe zetten om dat uit te spreken, nee, ik kan het niet zeggen. En als eindelijk dat noodlottige ‘vaarwel’ over mijn lippen komt, moet ik er snel aan toevoegen ‘eigenlijk tot ziens, ik kom nog terug’. Zo keer ik driemaal terug. Telkens als ik besloten heb weg te gaan, moet ik terug. Het is toch de laatste avond dat we samen zijn. Voor het laatst. We zullen elkaar nooit meer zien. Misschien wel ‘ooit eens’. Het is kinderachtig het te geloven, maar we hebben geen andere troost. Het is al helemaal donker. Nu is er niets meer aan

te doen, ik moet het zeggen: ‘Nou, Luki, vaarwel dan maar.’ Wat klinkt het armetierig in vergelijking met wat ik had willen zeggen, maar meer kan ik niet uitbrengen. Mijn keel knijpt samen, voel ik, en ook deze enige, armetierige zin wordt met zo’n vreemde stem uitgesproken dat ik er zelf van schrik. ‘Vaarwel,’ klinkt het zachte antwoord.

*

Er zijn opnieuw oproepen bezorgd. Weer niets. Als Eva er maar niet bij zit. Ik zal bij haar aan wippen voor ik naar school ga. Zonder behoorlijk te ontbijten hol ik al naar de Vohryzeks. Lange tijd blijf ik voor de deur drentelen en durf niet aan te bellen. Nu heb ik nog hoop, maar als ik aanbel, nee, ik moet er niet aan denken. Ik heb de moed niet om aan te bellen. Achter de deur zijn opgewonden stemmen te horen. Dan doet Eva open. Ik hoor drie woorden. ‘We zitten erbij.’ Drie woorden slechts. Ik kon er zelfs niet eentje uitbrengen. Ik moet mama gaan halen zodat ze kan helpen bij het pakken.

In verwarring gooi ik er thuis snel alles uit wat ik heb gehoord en haast me dan naar school, het is de hoogste tijd. Het zal er nog aan ontbreken dat er iemand van ons clubje bij zit. Buiten adem kom ik binnen. Dit keer zit niemand erbij, ze maakten zich alleen zorgen om mij, omdat ik zo lang wegbleef. Tijdens de lessen ben ik verstrooid en de juf, nu ze het nieuws over Eva heeft gehoord, geeft me niet eens de beurt. In de pauze praat ik met niemand. Ik blijf maar aan Eva denken. Ging de school maar uit, dan kon ik naar haar toe gaan. Nog een uur. Van de lessen krijg ik niets mee. Nog een halfuur, een kwartier, eindelijk is het tijd, einde van de schooldag.

Ik neem de tram naar huis, thuis schrok ik snel mijn eten naar binnen en haast me naar de Vohryzeks. Wat een bende.

Rondslingerende bagage, kleren, etenswaren, gejaagde mensen. Iedereen heeft zijn handen vol. Er worden nummers op de koffers geschreven, op rugzakken, ransels en lakenzakken vastgenaaid, ondergoed en kleren worden gesorteerd, wat aan te trekken, wat in de rugzak te doen, want op wat je bij je hebt kun je hopelijk rekenen, en slechts de minder noodzakelijke spullen worden in koffers gestopt. Het is maar de vraag of ze zullen aankomen. Eva en ik worden weggestuurd, we lopen overal in de weg.

We gaan naar ons huis. We proberen net als anders te spelen, maar het lukt niet. Steeds moeten we eraan denken dat dit de laatste uren zijn die we samen doorbrengen. We zeggen ook niet veel. Tegen achten loop ik met Eva mee naar huis en keer met mijn ouders terug. Na het avondeten ga ik vroeg naar bed. Ik heb hoofdpijn en wil steeds huilen. Zolang ik bij Eva was, kon ik me goed houden, nu in mijn eentje dringt het allemaal echt tot me door. Pas 's avonds laat val ik in slaap.

*

Ook vandaag krijg ik van de lessen niets mee. Ik heb slecht geleerd en mijn huiswerk zit vol fouten. Als ik de beurt krijg, weet ik de vraag niet eens.

's Middags is Eva weer bij ons. We maken de kleertjes voor de poppen af. Als we daarmee klaar zijn, gaan we naar de V.'s het speelgoed inpakken. Wat is het moeilijk om je liefste speeltjes uit te kiezen. Eva heeft er een kast vol van, het liefst zou ze alles meenemen. Maar er zijn belangrijker behoeftes voor de reis. Voor het speelgoed blijft niet meer ruimte over dan een klein tasje. Eva is niet langer eigenwijs en geeft toe dat als ze al haar bezit kwijtraakt ook haar speelgoed eraan moet geloven. We hebben een paar dingen uitgekozen waar ze het meest gek op is. Het is zo

weinig in vergelijking met de berg speelgoed die hier moet blijven. En toch past het maar net in het tasje.

We moeten er nog een paar kleine dingen uithalen, maar uiteindelijk lukt het ons met gezamenlijke inspanning de rest in het tasje te proppen. Bovenop leggen we een zakje met de poppenkleertjes die nu eindelijk klaar zijn. De poppen zelf, in hun slaapzakjes en kleertjes met de transportnummers, stopt Eva in haar jaszak. Mocht het tasje kwijtraken, dan zijn de poppen nog gered. Morgen is het zondag, Eva zal de hele dag en nacht bij ons blijven.

Het inpakken is al flink opgeschoten, maar er is nog steeds een hoop te doen. We komen steeds op nieuwe ideeën hoe je zoveel mogelijk bij je kunt steken, hoe je contrabande moet verstoppen, zodat die niet gevonden wordt als de boel wordt doorzocht.

*

De driedaagse termijn is verlopen, morgen moeten ze zich melden. 's Avonds zijn we nog met het hele gezin bij de Vohryzeks. Voor het laatst zo samen. Zullen we elkaar ooit nog zien? Misschien, maar eerder doordat wij ons bij hen voegen dan dat zij terugkeren. Nee, hoor, we zullen ooit weer bij elkaar komen in een warm gestookte woning en zullen dan alleen maar herinneringen ophalen en elkaar vertellen over onze droevige verbanning van lang geleden. Het kan nog een tijd duren, maar die dag zal eens komen en wij houden het vol. We geven ons niet gewonnen!

~~~

28 oktober 1941

Vijf uur in de morgen. Het is tijd om op te staan. De Vohryzeks moeten zich om zes uur melden. Ik weet niet eens hoe

ik bij de Vohryzeks ben gekomen. Voor het laatst betreed ik die fijne woning waar Eva en ik zoveel mooie momenten samen hebben beleefd.

De Vohryzeks staan al klaar en wachten alleen op ons. In het halletje ligt de bagage waarop, evenals op de jassen van alle gezinsleden, de transportnummers zitten: 248, 249, 250. Dus geen mensen meer, enkel nummers. Een laatste inspectie van de woning of er niets vergeten is en dan verlaten we al voor het laatst de woning.

Eva en ik lopen vooruit. We praten niet. Dat is niet nodig. We denken allebei aan hetzelfde en ook al zouden we het willen, onze toegeknepen kelen laten geen enkel geluid ont-snappen. Uit alle macht probeer ik mijn tranen te bedwingen om voor Eva het toch al zware afscheid niet nog moeilijker te maken. Ook Eva vecht tegen haar tranen, maar bij de buitendeur wordt het haar te veel. Ik wil haar troosten, maar de poging tot een sussend woord mondt slechts uit in een stille snik. We laten nu onze tranen de vrije loop. Zwijgend lopen we hand in hand naast elkaar en de ochtend-schemering wordt slechts door een sporadische snik onderbroken.

Zo komen we bij de tramhalte, met onze ouders in ons kielzog. Zij hebben het ook niet makkelijk.

De tramwagen waarin we stappen is helemaal leeg. Het is nog geen kwart voor zes. Er zitten een paar arbeiders in, op weg naar hun werk. Naarmate we het centrum naderen, vult de bijwagen zich met andere mensen die voor het transport zijn opgeroepen. De wagen waar we een paar haltes voor de beurs in zijn overgestapt zit al mudvol. We moeten op het balkon staan. 'De Beurs!' roept de conducteur om. De wagen stroomt leeg. Dit is onze bestemming.

Langs de beurs staat een eindeloze rij, wij sluiten aan. De rij vordert langzaam en toch zouden we willen dat er helemaal geen schot in zat. Elke beweging brengt ons dichterbij

het moment waarop we definitief afscheid moeten nemen. Het wachten duurt eindeloos en toch nadert onherroepelijk het moment van afscheid.

We staan nu al vlak bij de ingang. We mogen niet verder mee. We moeten afscheid nemen. Maar in plaats van woorden stromen er slechts volop tranen. Nu kunnen zelfs onze ouders ze niet meer bedwingen. Een laatste kus, een laatste handdruk, maar daar zijn de *Ordnern* al en rukken ons uit elkaar. 'Niks afscheid, wie niet bij het transport hoort, heeft hier niets te zoeken!' Nog een laatste blik, een opgestoken hand en dan verdwijnen de V's al in de menigte lichamen.

Zo ben ik mijn laatste vriendinnetje kwijtgeraakt. Ik ga nu alleen nog met Rutka, Doda en soms met de jongens van het clubje om. Maar ik kan het met niemand van hen zo goedvinden als met Eva. Ik blijf aan haar denken. Ik zal haar nooit vergeten.

~~~

1 november 1941

Er zijn weer twee transporten opgeroepen, maar godzijdank zijn we er wederom doorheen gerold. Ik heb nu maar één wens. Om tenminste over tien dagen mijn verjaardag nog thuis te kunnen vieren. Eva en ik hadden er ons zo op verheugd en nu zal ik alleen zijn. Het zal eenzaam zijn. Vorig jaar kwamen er nog een stel arische vriendinnetjes, maar die durf ik dit jaar niet eens uit te nodigen. Ze zouden toch niet komen, ik kan het niet van ze vragen, het is te riskant.

~~~

De dagen vliegen om en sinds mijn twaalfde verjaardag zijn er veertien betrekkelijk rustige dagen verstreken. Maar van-

daag was het schrikken geblazen. Ik kwam net met mama terug van boodschappen doen toen we een onbekende man, met een ster op en een aktetas in zijn hand, ons huis binnen zagen lopen. Alles wees erop dat hij van de Joodse Gemeente was. In ons huis woonden geen andere Joden dan wij. Hij zal ons toch niet een oproep voor transport brengen, schoot het door ons hoofd en we haastten ons de trap op. De man stond inderdaad op het punt bij ons aan te bellen. We haalden opgelucht adem – het was ‘louter’ voor de registratie. Morgen om één uur moeten we ons in Strěšovice¹³ melden.

~ ~ ~

De registratie hebben we achter de rug en nu is het alleen nog wachten op de dag dat we een oproep voor transport krijgen. In Praag en misschien wel in het hele Protectoraat gaat echter het nieuws rond dat de transporten zijn stopgezet. Niemand gelooft het, het is te mooi om waar te zijn.

Er zat toch iets van waarheid in. Niet helemaal weliswaar, maar wel voor een deel. De transporten schijnen niet meer naar Polen te gaan, maar naar een plek in het Protectoraat zelf. Naar een zeker Theresienstadt. Het is een oude militaire vesting, er zou genoeg plek zijn voor huisvesting. We zullen zien wat er waar van is.

*

We hebben niet lang hoeven wachten op hoe het nieuws zou uitpakken. Een paar dagen na onze registratie zijn er opnieuw oproepen bezorgd. We zitten er wederom niet bij, maar oom Pepa wel. Er gaan alleen maar mannen mee, het is een werktransport van het AK (*Aufbaukommando*).¹⁴

~ ~ ~

4 december 1941

De klok slaat negen uur. Papa leest de krant, ik een leuk boekje, mama heeft vandaag, nu ze klaar is met het naaien van de spullen voor het transport, voor het eerst ook weer een boek gepakt. ‘Nu ontbreekt het alleen nog aan een oproep,’ zegt papa met kalme stem. Met kalme stem, het is vandaag immers niet voor het eerst dat we zo zitten te wachten. We hebben al een paar van die avonden zo uitgezeten. Ook vanavond?

De nachtelijke stilte wordt verbroken door het schelle geluid van de bel. Papa loopt aarzelend naar de deur. ‘Daar ben ik dan, maar u hoeft niet te schrikken hoor, het is alleen maar Theresienstadt!’ stelt de man met de oproep ons gerust. Alleen maar, dat vindt hij; hij had er vast anders over gedacht als de oproep voor hem was bestemd. Papa tekent met bevende vingers voor de oproepen. Na het vertrek van de man blijven we een poosje roerloos zitten. Ik heb niet eens door dat twee grote tranen over mijn wangen biggelen. Maar zodra ik het merk, veeg ik ze af. Ik ga niet huilen! Papa en mama huilen ook niet. Mama heeft zich al herpakt; ze brengt me naar bed, terwijl het water voor de was al is opgezet. Vannacht nog moet de was gedaan worden.

*

De volgende ochtend word ik vroeg wakker. Maar mijn ouders zijn toch al aangekleed. Hebben ze wel geslapen? Ik kleed me haastig aan; er is veel te doen. Ik moet het aan oma gaan vertellen; papa gaat ondertussen bij de tantes langs. Misschien zitten ze er ook wel bij! We zouden dan samen gaan.

We staan bij de halte op de tram te wachten. Zul je net zien, ze zijn allemaal zonder bijwagen.¹⁵ Straks moeten we nog gaan lopen. Eindelijk komt er een tram met een bij-

wagen. Papa stapt eerder uit, ik rijd nog een paar haltes door. Bij oma aangekomen weet ik niet zo goed hoe ik het nieuws moet vertellen, maar ze ziet het al aan me voor ik mijn mond kan opendoen. Een tante gaat met me mee naar huis, ze gaat helpen bij het pakken.

Het ziet er hier vreselijk uit. Overal liggen koffers en tassen, net als onlangs bij de Vohryzeks. Dagelijks krijgen we bezoek van ariërs, er moeten een hoop dingen geregeld worden. Iedereen brengt iets mee voor de reis.

*

De tijd is omgevlogen, morgen is het al donderdag, dan moeten we ons melden. In Praag gonst het echter weer van de geruchten: 'Het transport is opgeschort, ze gaan niet meer.' We geloven het niet.

Laat het maar gewoon doorgaan, een uitstel zal toch slechts tijdelijk zijn, en zo in onzekerheid zitten wachten is verschrikkelijk. Het enige goede eraan is dat we in alle rust kunnen pakken.

*

Vandaag horen we dat we zondag gaan. Het zal nog een heel karwei zijn om alles op tijd klaar te hebben.

*

Het is zaterdag. Morgen nemen we afscheid van ons huis, onze familie, vrienden en van alles wat ons lief en vertrouwd is.

Tot diep in de nacht zijn vrienden bij ons gebleven. Ze zijn afscheid van ons komen nemen. Een droevige avond – de laatste thuis! Vandaag zal ik nog in mijn eigen bed sla-

pen, maar morgen...? De visite is allang vertrokken. Ik lig in bed en kan niet slapen. Hoelang geleden is het dat ik niet in slaap kon komen omdat ik me druk om school maakte? Nog geen drie maanden. Nu lijkt het een lachertje. Ik maakte me er toen zorgen over of ik opgenomen zou worden in het clubje, terwijl we het daarna juist zo goed met elkaar konden vinden. Wat viel het afscheid zwaar vandaag. Het is nog maar een paar uur geleden dat ik Jirka voor het laatst gedag heb gezegd. Hij bleef hier tot in de avond, hij kon geen afscheid nemen.

Het was toch nog pas gisteren dat we elkaar voor het laatst gezien hebben. Het lijkt al zo lang geleden. En toch hoor ik nog goed de stemmen, ik voel hun handdruk. Dat is allemaal voorbij, ik zal ze nooit meer zien, nooit meer met ze praten. Ik heb van iedereen een kleinigheidje als aandenken gekregen.

Ik kan niet slapen en eigenlijk wil ik het ook niet. Als ik opblijf, maak ik de nacht langer en stel het moment van afscheid uit...

~~~

7 december 1941

Vijf uur 's ochtends. Er brandt licht in de slaapkamer, mijn ouders zijn ook op. Op de stoel naast mijn bed liggen mijn kleren al klaar. Op het bureau wat schriften, misschien wel mijn schoolschriften. In de bovendorpel van de deur ertegenover zitten haken voor de ringen. De muur erboven is een beetje gebarsten. In de hoek staat de piano. Mijn ogen dwalen door de kamer langs de verschillende voorwerpen. Liggend op mijn rug, met de handen onder mijn hoofd, probeer ik me al die vertrouwde dingen in te prenten om ze nooit kwijt te raken.

We gaan ontbijten – voor het laatst. Alles wat ik vandaag

doe is voor het laatst. Voortdurend die gedachte: nooit meer! Oom en tantes komen. We kunnen gaan. Ik trek mijn jas aan, met daarop transportnummer 520. En het is nu onherroepelijk – we moeten gaan. Papa doet de deur op slot, we dalen de trap af.

Het is stil in het huis, alle bewoners slapen nog. We gaan naar buiten, de uitgestorven straat op. Af en toe passeert een arbeider, gehaast op weg naar zijn werk. De een draait zich meelevend om, de ander negeert ons of kijkt met onverholen plezier in zijn ogen naar ons. Plezier om ons leed, maar we zijn aan dergelijk gedrag al gewend en vandaag laat een domme grijns of opmerking ons volkomen koud. Ik let nergens op, haast me als een robot om niet achterop te raken. Ik kan geen woord uitbrengen, geen snik, geen enkele traan. Toch voel ik de druk ervan, slik ik de bitterheid ervan weg. Ik loop als in een droom. Ik draai me nog een keer om naar de ramen van onze woning die al in de verte verdwijnen, maar papa en mama zijn al een stuk vooruit en ik moet hollen om hen in te halen.

In de tram komen we diverse bekenden tegen die op weg zijn naar dezelfde plek als wij, naar de beurs. Na een halfuur stappen we uit. Even verderop staat weer die eindeloze rij, we sluiten achteraan, vandaag echter met dat verschil dat we er niet uit terugkeren maar verder lopen door de geopende beurspoort, die achter ons dicht zal vallen, om nooit meer ons thuis te zien. Voor zulke overpeinzingen is nu geen tijd. De rij voor ons wordt snel korter, het aantal wachtenden neemt af, het moment nadert waarop ook wij de poort passeren die al gretig wacht, wijd open als een bek, loerend op zijn prooi om ons te verzwelgen. Opnieuw staan hier *Ordnerners* met gele banden om hun mouw om ons van onze familie los te rukken. Het moet allemaal snel, er staat nog een lange rij achter ons. ‘Even vlug dan, tante, een kusje, niet huilen, jullie komen ons immers gauw achter-

na...' maar de *Ordner* is ongeduldig, hij vindt het afscheid te lang duren. We kijken nog een paar keer om, wuiven en dan worden we al meegesleurd door de menigte die ons wegvoert.

Dat alles – het afscheid, het vertrek van huis en al die indrukken van deze ochtend – voltrok zich zo snel dat we niet eens tijd hebben gehad het goed tot ons te laten doordringen. We staan al voor een grote tafel met een man die de registratie doet. '518, 519, 520,' meldt papa onze komst. We worden doorgestuurd naar de ons toegewezen plek. In de beurs krioelt het van de mensen. Op de vloer zijn witte vierkanten geschilderd van twee vierkante meter. In elk vierkant staat een nummer en her en der liggen stapels smerige, stoffige matrassen. We komen eindelijk bij de plek die is aangeduid met onze transportnummers. Van een stapel vlakbij pakken we ieder twee matrassen en gaan erop zitten. We zijn moe, afgepeigerd en hongerig. We halen de klaarge maakte boterhammen uit onze ransels en beginnen te eten. De beurs raakt steeds voller. Iedereen is op zoek naar zijn plek, zijn bagage en matrassen. Ik zoek een paar kennissen op van wie ik weet dat ze bij hetzelfde transport zitten en samen met een paar meisjes help ik met de bagage.

*

Iedereen is er nu. Ik keer terug naar mijn plek. We hebben hier al wat bagage staan, mama probeert daarmee tevergeefs iets te bouwen waarop je een beetje comfortabel kunt zitten. We maken kennis met onze burens, we bekijken de beurs en de binnenplaats, het is halfelf, er wordt middageten verstrekt. We worden op nummer afgeroepen, eenieder ontvangt een bonnetje voor het middageten en met een gamel in de hand gaan we in de rij staan. De uren verstrijken snel en het is nog geen halfeen als ik bij het luikje van

de keuken kom, eigenlijk is het helemaal geen keuken, slechts een paar ketels, een afdakje en een teil met het klaargemaakte middageten. De kok schept een paar aardappels in mijn gamel, giet er zogenaamde jus overheen en neemt mijn bonnetje in om te voorkomen dat ik, God verhoede, nog een keer kom. We eten op de binnenplaats waar we direct bij een kraantje alles afspoelen en dan gaan we even uitrusten.

Ik kan echter niet lang blijven liggen, ik ga samen met een nieuw vriendinnetje het hele beursterrein verkennen. Binnen vinden we er al snel niets aan, het is er een smeerboel, vol stof met een ondraaglijk benauwde lucht, met bagage waar mensen tussen liggen. We gaan naar de binnenplaats, lopen langs de keuken en komen bij twee schuttingen waarop staat *DAMEN UND HERRENLATRINEN*. De scherpe chloorlucht zegt ons genoeg en we willen niet eens weten hoe het er daarbinnen uitziet. We maken kennis met een stel andere kinderen en als we een frisse neus hebben gehaald, keren we terug naar onze ouders.

Aan de kinderen wordt melk verstrekt, opnieuw een tijdje wachten in de rij. Na een tussendoortje schrijf ik een briefje aan oma. Ik stop er een klein plaatje van de beurs bij. Als de brief maar aankomt, hopelijk wel. We kennen een van de kappers en voor een paar sigaretten bezorgt hij hem hopelijk wel.

*

De middag is omgevlogen door het gehannes met bagage, het in de rij staan, de komst van nog een paar *Nachträgers*, de chaos en de drukte, slechts enkele malen onderbroken door een '*Achtung*'.

Na het avondeten blijven we allemaal op onze plek om die klaar te maken voor de nacht. Maar van slapen kan

geen sprake zijn. De burens praten luid met elkaar, de humor keert weer een beetje terug.

Ons drukke gepraat en gedoe worden ruw onderbroken door het vandaag al voor de zoveelste maal schelle gebrul van een inmiddels hese stem: ‘*Achtung, Achtung!*’ Er volgt een mededeling dat er Duits bezoek komt. Kort daarop hangt een doodse stilte over de beurs en dan komen de mensen om ons heen overeind en gaan in de houding staan. Ik zie nauwelijks kans snel op te staan of er lopen al een stel streng spiedende soldaten in zware laarzen voorbij. Als ze weg zijn ga ik met mama naar die *Latrine*. Ik heb er nog nooit eentje gezien, eigenlijk ben ik benieuwd hoe het er daarbinnen uitziet. Mijn nieuwsgierigheid is echter snel voorbij, want al bij het betreden van de opening in de schutting met daarop *DAMENLATRINE* word ik misselijk. Achter de ingang loopt een smal gangetje, aan de ene kant een houten wand, aan de andere een schutting. Onder een afdakje is een plank bevestigd met daarachter een rij emmers. Op de planken eromheen is chloor gestrooid, de grond ligt vol plassen, beter gezegd glijbanen, want het is december en het vriest.

*

Ik tover mijn dagkleding snel om in nachtkleding, ik trek alleen mijn schoenen uit. In een niet echt comfortabele houding val ik toch gauw in slaap.

We liggen naast de ziekenzaal en daarom worden we om de haverklap in onze slaap gestoord door de aanvoer van zieke mensen op brancards. Aanvankelijk maakt de aanblik ervan me misselijk, maar al snel raak ik eraan gewend. Ik laat me nergens meer door storen en slaap door tot de ochtend.

*

Het is nog geen zes uur en iedereen is al op. Het is hier een herrie als in de drukste straat van Praag. Iedereen maakt zijn ‘bed’ op en haast zich dan naar de binnenplaats om zich te wassen. Ik ga met mama naar het ‘waslokaal’. Het is natuurlijk helemaal geen betegelde badkamer met stromend water, maar een doodgewoon hok met twee banken en een paar spijkers in de muur. In de hoek staat een ketel met warm water. Het is niet echt ideaal, maar we zijn er heel tevreden mee, we zijn zelfs enthousiast. En de arme mannen? Die moeten zich op de binnenplaats wassen. Bah, met je blote bast in de buitenlucht en je wassen in ijskoud water, in lange bakken, waar je handen aan de kranen vastvriezen.

Na het wassen gaan we ontbijt halen. We krijgen zelfs koffie met melk, geweldig. Het geeft niet dat het er eerder grauw uitziet, wat melk zal er toch wel in zitten. Het ruikt ook niet naar koffie, maar wat maakt dat uit? Het is in ieder geval warm en het zoete vlechtbrood, dat we ons vandaag nog kunnen veroorloven, maakt de minpunten goed.

‘*Achtung!*’ dondert het opnieuw door de hele beurs. Niemand mag zijn plek verlaten. We wachten tot de *Ordnern* ons komen halen die ons in groepjes naar de rij op de binnenplaats brengen en vandaar naar een kantoor waar we al onze kostbare bezittingen moeten afgeven. Geld, sieraden, tafelzilver en huissleutels. Vanzelfsprekend alleen maar de spullen die we hebben meegenomen, over de geariseerde bezittingen wordt niet gesproken. Uiteraard is het veel minder dan wat verstoppt is.

We zijn om ongeveer halftien aan de beurt en net voor het middageten klaar. Van de ene rij dus in de andere en de ochtend is voorbij. Werkelijk, je verveelt je hier geen moment. ’s Middags moeten alle mannen zich kaal laten knippen. Bij die gelegenheid heeft papa de brief aan de betreffende kapper overhandigd. Hij beloofde hem af te geven; laten we het

hopen, we hebben hem namelijk behalve de sigaretten ook wat geld toegestopt dat we eerder die dag niet hebben afgegeven. Dat moet toch voldoende zijn voor zo'n kleine dienst. We schrijven nog een paar officiële briefjes en er wordt opnieuw kindermelk uitgedeeld. Het is vier uur. Wat vliegt de tijd! Het is al bijna twee dagen sinds we onze woning hebben verlaten.

De rest van de middag speel ik met andere kinderen, dan wordt het avondeten verstrekt. We gaan al vroeg naar bed. Tijdens het slapen heb ik helemaal geen last meer van de herrie, misschien zou ik anders niet eens kunnen slapen. Ik word slechts een paar maal wakker door een *Ordner* die papa aan zijn been komt trekken, omdat hij anders met zijn gesnurk anderen uit hun slaap zou houden.

*

Vandaag was helemaal niet interessant, alles precies als de voorgaande twee dagen. Een paar keer in de rij, '*Achtung!*', Duits bezoek, een wandeling over de binnenplaats, briefjes schrijven en dan is het al weer avond. We gaan naar bed. Vandaag niet onder een dekbed, die is al opgerold tot een *Bettrolle*; in plaats daarvan gebruiken we jassen. De koffers zijn afgegeven, we hebben alleen nog maar *Handgepäck* bij ons. Morgen vertrekken we.

